

Dobrzycki, Jerzy

Sprawozdanie Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN za lata 1990-1991

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 37/2, 269-276

1992

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Sprawozdanie Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN za lata 1990-1991

Sprawozdanie niniejsze obejmuje okres szczególny, w którym - w cieniu wielkich przemian w życiu narodu i państwa — ulegał zasadniczym zmianom system funkcjonowania placówek naukowych. Wynikało to zarówno z gruntownych przemian w polityce naukowej jak i z przyczyn czysto ekonomicznych.

Rok 1990 był ostatnim rokiem organizacji badań Instytutu w ramach centralnych programów badań, a więc i ostatnim rokiem koordynacji przez Instytut „problemu międzyresortowego”. Ta działalność naszej placówki była zresztą ostatnio znacznie ograniczona przez niedobór środków. Sytuację finansową Instytutu komplikowało przy tym zagrożenie ze strony organów skarbowych, obciążających instytuty podatkiem od ponadnormatywnych wynagrodzeń - zagrożenie spowodowane sporną interpretacją odnośnych ustaw.

Brak rozstrzygnięć w tej sprawie ciążył na możliwościach płatniczych Instytutu aż do ostatnich miesięcy 1991 r., hamując skutecznie podejmowanie zobowiązań w zakresie prac zleconych, honorariów, recenzji, a nawet delegowania pracowników.

W roku 1991 wszedł w życie nowy model organizacji i finansowania badań. W całkowitej gestii placówki i jej rady naukowej mieści się określanie kierunków badań. Fundusze na badania („działalność statutowa”, „projekty badawcze — granty”) i na towarzyszącą im „działalność ogólnotechniczną” (dofinansowywanie wydawnictw, zakup książek, organizację konferencji, sympozjów itp.), przyznawane są bezpośrednio przez Komitet Badań Naukowych. Przyjęty przez Radę Naukową program badań wraz z obszerną ankietą dotyczącą Instytutu były przedmiotem oceny Zespołu Nauk Humanistycznych i Społecznych KBN. Treść oceny nie jest znana; ogłoszono jedynie jej wynik w postaci kategorii kwalifikacyjnej. Instytut znalazł się w drugiej grupie (kat. „B”) i uzyskał ostateczną decyzję co do przyznanych środków na „działalność statutową” w kwiet-

niu 1991 r. Inne dotacje („działalność ogólnotechniczna”, wymiana z zagranicą) realizowane były znacznie mniej regularnie.

Z natury rzeczy plan prac roku 1991 wynikał w znacznym stopniu z dotychczasowego ukierunkowania badań; równolegle i w miarę możliwości podjęto przygotowania do koncentracji badań i pozyskania dla nich nowych młodych pracowników.

Przedstawienie wyników można więc tym razem utrzymać zgodnie z tradycyjnym schematem. Zaczynamy więc od omówienia rozpoczętego jeszcze w latach sześćdziesiątych zespołowego dzieła

Historia nauki polskiej. Część pierwsza tomu V, omawiająca warunki rozwoju i działania nauki polskiej w latach 1918-1951, rozszerzona została o rozdział omawiający formowanie systemu polityki naukowej w latach 1944-1951. Opublikowanie tomu przez Ossolineum nastąpi zapewne w roku 1992 r.

W nowych warunkach organizacyjnych (i finansowych) ustalić trzeba było nowe założenia, umożliwiające dokończenie *Historii*. Analiza uzyskanych dotąd opracowań, ich kompletności, formy i rozmiarów, a wreszcie ocena rozmiaru niezbędnych uzupełnień uwidoczniły w oczywisty sposób niemożność kontynuowania dzieła — w odniesieniu do nauki XX wieku — w dotychczasowym schemacie edytorskim. Postulowana i realizowana dotychczas zasada syntetyzującego ujęcia zderzyła się z równolegle postulowanym założeniem objęcia monograficznymi esejami wszystkich dyscyplin tworzących całość pola badawczego nauki. Kilkadziesiąt opracowań, których wymaga taki postulat, rozsądza zamierzone dzieło co do samej fizycznej objętości; trudno oczekiwać choćby i stylistycznej jednorodności wobec głębokiego zróżnicowania treści badawczych i trudności ich ścisłego, lecz nie hermetycznego przekazania. Instytut zamierza więc tę część zrealizować w formie mniejszych zbiorczych woluminów, skupiających pokrewne dyscypliny.

Zakończono opracowanie redakcyjne poszczególnych grup nauk (nauki o Ziemi, matematyka, nauki humanistyczne i społeczne). W takich też zespołach tematycznych będą sukcesywnie publikowane jako elementy drugiej części tomu V *Historii nauki polskiej*.

Opublikowano lub przekazano do druku szereg studiów monograficznych z zakresu nowszych dziejów kultury naukowej Polski: R. Terleckiego o emigracyjnych instytucjach naukowych okresu drugiej wojny światowej, A. Śródki na temat powojennej działalności Uniwersytetu Warszawskiego, J. Piskurewicza o działalności S. Michalskiego w dziedzinie organizacji nauki.

Ustalono koncepcję syntezy *Dziejów edukacji narodowej*; zaawansowane są prace nad pierwszym i drugim ich tomem. Ukończono szereg studiów szczegółowych dla potrzeb tej syntezy. T. Bieńkowski opracował zarys problematyki badań okresu staropolskiego. Wyniki badań monograficznych nad dziejami edukacji dotyczyły szkolnictwa ukraińskiego w Galicji, tajnego szkolnictwa polskiego w zaborze rosyjskim oraz dziejów uniwersytetów i szkół technicznych w Królestwie Polskim i pozostałych zaborach (J. Miąso). Kontynuowane były badania nad dziejami szkół wyższych w cesarstwie rosyjskim m.in. studium Polskiego Kolegium Uniwersyteckiego w Kijowie (J. Róźiewicz, L. Zasztowt), Instytutu Profesorskiego w Dorpacie (K. Bartnicka) oraz skutków degradacji szlachty na Litwie historycznej i prawobrzeżnej Ukrainie w XIX w. m.in. w dziedzinie dostępności szkolnictwa (L. Zasztowt). Problematyce współczesnej poświęcona była monografia omawiająca ostatnie lata działalności Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego w PRL (S. Mauersberg).

Szerszy kontekst kulturowy nauki był przedmiotem badań szeregu osób i zespołów: roli kulturowej przyrodoznawstwa dotyczyło studium T. Bieńkowskiego *Dwa symbolizmy świata natury*. W tym nurcie mieszczą się także prace J. Dobrzyckiego o antropologicznych uwarunkowaniach średniowiecznej kosmologii, K. Targosz o intelektualnych aspiracjach kobiet środowisk dworskich XVII w., I. Stasiewicz-Jasiukowej o wiedzy filozoficznej jako źródle postaw i światopoglądu szlachty.

P. Komorowski i J. Kurkowski badali rolę piśmiennictwa naukowego (historiografia, czasopisma uczone) okresu Oświecenia; problemom metodologicznym poświęcona jest ukończona monografia S. Zameckiego o problemach klasyfikowania pierwiastków w XIX w.

J. Włodarczyk uzyskał ciekawe wyniki badań struktury starożytnego katalogu gwiazd Ptolemeusza; autor został zaproszony do udziału w zbiorowej pracy o nauce antyku pod red. O. Pedersena.

Kontynuowano badania nad zagadnieniem sprawiedliwości w dziełach encyklopedycznych XIII stulecia (M. Frankowska-Terlecka, zespół).

B. Kuźnicka wraz z zespołem przygotowała opracowania z zakresu etnofarmacji i jej związków kulturowych do kolejnych tomów (III i IV) *Historii leków naturalnych*. Podjęto inicjatywę zespołowych studiów w zakresie problematyki ekologicznej.

W dziedzinie historii techniki opracowano i oddano do druku rezultaty prac zespołowych: tomu I dziejów techniki lotniczej oraz rozszerzoną o kolejne opracowania pracę zbiorową *Z dziejów techniki w dawnej Polsce*. B. Orłowski ukończył wykorzystując badania źródłowe monografię o

osiągnięciach techniczno-cywilizacyjnych XIX-wiecznej emigracji popowstaniowej.

Ukończono redakcję t. IV *Dzieł wszystkich* Kopernika w pięciu wersjach językowych. Ukończono następujące prace, przygotowane do publikacji w *Studia Copernicana*: edycja krytyczna rozprawy *Musica speculativa* Jana de Muris (A.Witkowska); repertorium czeskich rękopisów średniowiecznych, cz.II (P.Spunar). Opracowano krytycznie korespondencję Jana Heweliusza z okresu dojrzałego (IX i X wol. zbioru rękopiśmiennego, A.Siemiginowska). We współpracy z Muzeum M.Skłodowskiej-Curie podjęto opracowanie wydania polskiej korespondencji Uczonej. Zakończono wypisy korespondencji ze zbiorów Biblioteki Narodowej w Paryżu oraz archiwów paryskich.

W Instytucie obroniono dwie prace doktorskie: mgra Marcina Ryszkiewicza z Muzeum Ziemi oraz mgra Pawła Komorowskiego (*Historia powszechna w polskim piśmiennictwie naukowym czasów stanisławowskich i jej rola w edukacji obywatelskiej*). Odbyły się również dwa kolokwia habilitacyjne, dra Jerzego Burchardta - na podstawie monografii *Kosmologia i psychologia Witelona* oraz dra Waldemara Rolbieckiego, na podstawie pracy o genezie Polskiej Akademii Nauk. Zatwierdzone zostały habilitacje: dr Haliny Horodyskiej w październiku 1990 r. oraz dra Burchardta w kwietniu 1992 r.

Tytuły profesora otrzymali: doc.dr Jerzy Osiatyński 17 października 1990 r. oraz doc.dr Małgorzata Frankowska-Terlecka dn. 12 listopada 1991 r.

Prof.dr Irena Stasiewicz-Jasiukiowa otrzymała w 1990 r. nagrodę Sekretarza Wydziału IPAN za monografię *Onufry Kopczyński, współpracownik Komisji Edukacji Narodowej*.

Zajęcia dydaktyczne (wykłady, seminaria magisterskie, ćwiczenia) na wyższych uczelniach prowadziło czternaście osób na 7 wyższych uczelniach (uniwersytety: Warszawski, Wrocławski i UMCS; Papieaska Akademia Teologiczna, Akademe Medyczne w Warszawie i Wrocławiu, WSPS w Warszawie): doc. K.Bartnicka, prof. J.Dobrzycki, prof. M.Frankowska-Terlecka, dr W.Garbowska, dr L.Grochowski mgr K.Jeziorski; doc. dr B.Kuźnicka, dr H.Lichocka, mgr J.Malicki, prof. J.Miąso, mgr W.Sokołowski, doc.dr A.Śródka, prof. I.Stasiewicz-Jasiukowa.

Wydawnictwa

Działalność wydawnicza uległa z przyczyn ekonomicznych wyraźnemu osłabieniu w roku 1990. W sprawozdaniu rocznym Instytutu dla PAN zwrócono uwagę, że oficyny wydawnicze (Ossolineum, PWN) stawiały nieuzasadnienie wysokie warunki finansowe i wręcz odmawiały przyjmowania zleceń na niskonakładowe wydawnictwa, jakie dominują w działalności Instytutu. W 1990 r. ukazały się tą drogą jedynie pierwsze trzy pozycje książkowe z poniższej listy wydawnictw roku:

J. Piskurewicz, *Warszawskie instytucje społecznego mecenatu nauk w latach 1869-1906*;

B. Płonka-Syroka, *Recepcja doktryn medycznych XVIII i XIX wieku w polskich ośrodkach akademickich*;

R. Terlecki, *Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji.*;

Z. Podgórska-Klawe [red.], *Bibliografia „Krytyki Lekarskiej”* (nakładem Głównej Biblioteki Lekarskiej);

A. Śródka [współautor], *Dzieje nauczania medycyny i farmacji w Warszawie* (PZWL).

Z wydawnictw ciągłych opublikowano w roku 1990 t.33 „Rozpraw z dziejów oświaty”, zeszyt 4 „Studiów i materiałów” (seria I), trzy zeszyty „Kwartalnika historii nauki i techniki”.

Dopiero pod koniec roku 1990 sytuacja wydawnicza poprawiła się m.in. dzięki uruchomieniu własnej placówki edytorskiej. Jej wyposażenie, uzupełnione w następnym roku, znacznie rozszerzyło możliwości edytorsko-wydawnicze i obniżyło kilkakrotnie koszt publikacji; można więc było zrezygnować ze składania nowych zamówień w wielkich oficynach wydawniczych. W ten sposób w roku 1991 przekazano do druku 16 pozycji, z czego przed końcem roku ukazały się trzy zeszyty Kwartalnika oraz pięć książek:

M. Bečkova, T. Bieńkowski, D. Čapková, *Znajomość dzieł J.A. Komeńskiego na ziemiach czeskich, słowackich i polskich*;

W. Głowacki, *Wykłady farmacji Jędrzeja Śniadeckiego w Wilnie*;

W. Voisé, *Le passé du futur idéal*;

I. Stasiewicz-Jasiukowa [red.], *Lwowskie środowiska naukowe w latach 1939-1945*;

A. Tomczak [red.], *Z dziejów kartografii. Kartografia forteczna*.

W końcu roku dalsze siedem książek i jeden zeszyt periodyku znajdowało się w druku, a szereg pozycji w redakcji komputerowej.

Z pokaźnego pakietu tytułów złożonych jeszcze w latach ubiegłych w Ossolineum i PWN opublikowano trzy monografie oraz cztery tytuły czasopism w tym R. 24 „Organonu”.

Publikacje Instytutu wydawane są również zagranicą. Ukazał się pierwszy tom nowej, redagowanej przez P. Czartoryskiego podserii *Studia Copernicana*, wydawanej przez J. Brilla w Lejdzie. W *Studia Copernicana* (jeszcze w Ossolineum) ukazało się pierwsze krytyczne wydanie oraz komentowany przekład polski ksiąg II i III *Perspektywy Witelona* (*Studia Copernicana* tt. 28-29) oraz J. Burchardta *Kosmologia i psychologia Witelona* (*Studia* t. 31). Edycję pism M. Kaleckiego — t. I-VII — podjęto w Oxfordzie (J. Osiatyński). T. Kowalik przygotowywał angielską wersję wyboru pism ekonomicznych O. Langego (CUP). T. IV *Dzieł* M. Kopernika przygotowywany jest przez PWN w koedycji wydawcami z Wielkiej Brytanii i Francji.

Sesje i konferencje naukowe

Instytut organizował lub współorganizował kilka sesji ogólnopolskich, wśród których ważniejszymi były: „Zioloznawstwo w dawnej i współczesnej kulturze Rzeszowszczyzny” (wrzesień 91) oraz „Lwowskie środowisko naukowe w latach 1939-1945” (grudzień 91). Konferencja ta, współorganizowana z Komitetem Historii Nauki i Techniki PAN, wzbogaciła swymi wynikami podstawę źródłową do wiedzy o losach uczonych i instytucji naukowych w okresie II wojny światowej. Referaty z sesji zostały już opublikowane.

Wraz ze Stacją Naukową PAN w Paryżu zorganizowano w listopadzie sesję „De Copernic a nos jours” połączoną z wystawą obcojęzycznych wydawnictw Instytutu. Ekspozyty - książki i odbitki artykułów powstałych i wydawanych w Instytucie, przygotowali mgr J. Malicki i dr A. Bieracki. Na sesji, którą zagał Prezes PAN, prof. A. Gieysztor, referaty wygłosili: J. Dobrzycki i G. Rosińska (IHNOiT), A. Wyczański (IH) i T. Chrzanowski (KUL). Publikacje Instytutu prezentowane na wystawie zasiły bibliotekę Stacji.

Ze środków budżetowych 1991 roku zorganizowano już w kwietniu następnego roku sesję i wystawę w stacji Naukowej PAN w Rzymie. Tematem sesji, połączonej znów z wystawą publikacji była nauka w okresie stanu wojennego.

Instytut współdziałał aktywnie w organizacji wystawy publikacji instytucji humanistycznych PAN w Pałacu Staszica (maj 1991 r.).

Współpraca z zagranicą

Miejsce sformalizowanych form współpracy z partnerami zagranicznymi w Europie Środkowo-Wschodniej zajmują sukcesywnie porozumienia bezpośrednie. Zawarto umowę o współpracy naukowej i podjęto już wymianę z Instytutem Historii Litewskiej Akademii Nauk. Kontynuowano wymianę z Instytutem Historii Przyrodoznawstwa oraz podpisano nową umowę z Instytutem Słowianoznawstwa AN w Moskwie. Współpraca z European Science Foundation zaowocowała uczestnictwem w programie „Comparative studies on governments and non-dominant ethnic groups in Europe”, w zakresie badań nad polityką oświatową w XIX/XX w (J.Miąso). Harvard-Smithsonian Center for Astrophysics (Cambridge, USA) sponsorowało bezpośrednią współpracę w badaniach nad początkami nauki nowożytnej.

Zaawansowano opracowanie źródeł do historii nauk fizycznych XX w., wchodzące do międzynarodowego katalogu przygotowywanego przez American Institute of Physics w Nowym Jorku. Praca jest współfinansowana przez AIP.

Doc. dr J.Rózewicz w 1991 roku prowadził badania archiwalne w Moskwie jako stypendysta Akademii Nauk. Prof. T.Kowalik w ostatnim kwartale podjął pracę jako „visiting professor” w sztokholmskim Instytucie Europy Środkowo-Wschodniej. Inni pracownicy Instytutu prowadzili badania i odbywali staże w ośrodkach USA, Francji (4 osoby), Wielkiej Brytanii (2 osoby), Ukrainy, Szwecji.

Pracownicy Instytutu uczestniczyli z referatami w sesji International Standing Conference for History of Education (Zurich – K.Bartnicka), w sympozjum historii techniki ICOHTEC (Wiedeń – L.Królikowski, B.Orłowski), w konferencjach historii geografii i kartografii (Uppsala, Bochum i Drezno – J.Babicz), w kongresie historii farmacji (Praga – H.Lichocka, I.Arabas) i międzynarodowej konferencji historii chemii (H.Lichocka).

Informacje ogólne

W końcu roku 1991 zatrudnionych było w Instytucie 71 osób, w tym 51 pracowników naukowych. Zaznaczyć trzeba przy tym wzrost liczby młodszych pracowników nauki (asystentów i stażystów); wraz ze zmniejszeniem o 10% stanu zatrudnienia nastąpiło zahamowanie starzenia się zespołu pracowników, mierzzonego średnią wieku. Jednakże struktura zatrudnienia wymaga jeszcze dalszych starań o stworzenie dostatecznej bazy dla kontynuacji i rozwoju badań w Instytucie w skali następnych dziesięcioleci.

Księgozbiór Instytutu powiększył się w okresie sprawozdawczym o 720 woluminy druków zwartych i czasopism i obejmuje obecnie ponad 19 000 woluminów oraz 4 000 jednostek zbiorów specjalnych (mikrofilmy, fotokopie, rękopisy i maszynopisy).

Jerzy Dobrzycki
(Warszawa)

Astronomia i kosmowizja w okresie Wielkich Odkryć Geograficznych

W dniach 27 kwietnia – 2 maja odbyło się we Fromborku międzynarodowe sympozjum archeoastronomiczne zatytułowane *Czas i astronomia w Spotkaniu Dwóch Światów*. Była to jedna z największych imprez naukowych, jakie zorganizowano w Polsce dla uczczenia 500 rocznicy podróży Krzysztofa Kolumba w poszukiwaniu nowej drogi do Indii.

W sympozjum uczestniczyli naukowcy z Argentyny, Chile, Peru, Belize, Meksyku, Stanów Zjednoczonych, Hiszpanii, Francji, Włoch, Wielkiej Brytanii, Belgii, Niemiec, Węgier, Gruzji i Polski, którzy przedstawili w sumie 41 referatów podczas trzech sesji poświęconych kolejno Ameryce Północnej i Mezoameryce (23 prace), Ameryce Południowej (7 prac) i obszarom na „Wschód od Atlantyku” (11 prac).

Sprecyzowana ściśle tematyka sympozjum „zmusiła” jego uczestników do zawężenia nieco problematyki badawczej. I tak prace dotyczące Ameryki Północnej i Mezoameryki skoncentrowały się wokół przedsta-